

حکایت دختران قوچان

فاجعه‌ی فروش دختران کشاورزان قوچان
برای پرداخت مالیات، در زمان مظفرالدین شاه قاجار

افسانه نجم‌آبادی

انتشارات روشنگران و مطالعات زنان

فهرست

۵ سپاسداری
۷ مقدمه
۱۷ بخش ۱: حکایت
۴۵ بخش ۲: یادها و از یادرفتن‌های حکایت
۴۵ حکایت قوچان را مگر نشنیده‌اید؟
۵۸ گراز کوی وطن مهجور مانديم
۶۸ جفا بیند که با ما این جفا کرد
۸۰ دختران نوس قوچان را مژده باد!
۱۵۲ تساوی شاه و گدا
۱۹۲ که خواهد برد تا مجلس پیامم؟
۲۷۳ چرا شد محو از یاد تو نامم؟
۲۹۷ کتابنامه
۳۰۳ فهرست اعلام

بخش ۱: حکایت دختران قوچان

حکایت

فروش دختران قوچانی به ترکمانان و به اسارت رفتن زنان باشقانلو در زمان حکومت حاج غلامرضا خان آصف‌الدوله در خراسان و ولایت پسر او، امیرحسین خان، در قوچان، و حکمرانی سالار مقخم در بجنورد، به ترتیب در بهار و پاییز سال ۱۳۲۳ ه. ق (۱۹۰۵) روی داد.

حکومت خراسان در دوران قاجار از مناصبی بود که قیمتی گزاف داشت و از وجهه‌ی سیاسی و اجتماعی خاصی برخوردار بود. گفته می‌شد که حکومت خراسان خود سلطنت است. علاوه بر حاصلخیزی کشاورزی خراسان و اهمیت مشهد که یکی از مراکز مهم جلب زوار و تجار بود و اراضی و عواید گزافی وقف آن شده بود،^۱ نواحی شمالی و شرقی این ایالت به دلایل سیاسی در قرن نوزدهم مورد توجه کشاکش‌های قدرت بین دول انگلیس و روس و ایران واقع شد.

دولت روسیه پس از تحکیم مرزهای خود با ایران در ناحیه‌ی غربی دریای خزر در نیمه‌ی اول قرن نوزدهم (الحاق گرجستان در سال ۱۸۰۱ و امضای قراردادهای گلستان و ترکمانچای در سال‌های ۱۸۱۴ و ۱۸۲۸)، در نیمه‌ی دوم این قرن توجه خود را به نواحی شرق دریای خزر و آسیای مرکزی معطوف کرد: تاشکند در سال ۱۸۶۵، قزل‌سو در سال ۱۸۶۹، خمیوه در سال ۱۸۷۳، قزل آروات در سال ۱۸۷۷، عشق آباد در سال ۱۸۸۱ به تصرف نیروی ارتش تزار

۱- سلسله مقالاتی که تحت عنوان «جغرافیای ایران» در نشریه‌ی تربیت در سال ۱۳۱۶ ق / ۱۸۹۹ به چاپ رسید، تعداد زوار مشهد را سالیانه صد هزار نفر نوشت. «جغرافیای ایران»، تربیت ۱۳۴۳ (۲۵ ذیقعدہ ۱۳۱۶/۶ آوریل ۱۸۹۹): ۲.

درآمد و از آن پس جزیی از قلمروی دولت روسیه شد.^۱ تا اوایل دهه ۱۸۸۰ ایالات ماوراءالنهر کمابیش تحت سلطه‌ی دولت روسیه درآمد. این تصرف‌ها چنان نگرانی دولت انگلیس را از نزدیکی نیروهای این دولت با مرزهای افغانستان و هند برانگیخت که در سال ۱۸۸۰ کلنل چارلز استوارت را برای خبرگیری از شرایط این مناطق به مأموریتی مخفیانه به این نواحی فرستاد.^۲ از نظر دولت قاجار، که قبلاً نیز کنترلی بر این نواحی نداشت، مهم‌ترین اثر این تصرفات نمایاندن ضعف سیاسی و نظامی این دولت در مقابل پیشرفت‌های نظامی دولت تزاری بود. ولی از لحاظ اقتصادی، کنترل ارتش روسیه بر این نواحی با کنترل ترکمانان تکه در ناحیه آخال (ناحیه شمالی رودخانه اترک) موجب امنیت بیش‌تر و بهبود وضع کشاورزی نواحی شمالی خراسان و افزایش تجارت با روسیه نیز شد. به گفته‌ی سیاحانی که در این زمان به آسیای مرکزی رفته بودند، اهالی این مناطق از حضور ارتش روسیه در این نواحی عموماً راضی بودند.^۳ راه کاروان‌های مسافر و تجارت بین تهران و مشهد نیز که سابقاً مورد تهدید دائمی آلایان ترکمن‌ها بود، اکنون امن‌تر بود. مالیات خراسان به دولت مرکزی که در سال ۱۸۶۷ پنجمین رقم بود، (پس از آذربایجان، گیلان، اصفهان و

۱- بنگرید به: فیروز کاظم‌زاده، روس و انگلیس در ایران ۱۹۱۴ - ۱۸۶۴: پژوهشی درباره‌ی امپریالیسم، ترجمه‌ی منوچهر امیری (تهران: جیبی، ۱۳۵۴)، به ویژه فصل اول.
۲- بنگرید به:

Charles E. Stewart, *Through Persia in Disguise, With Reminiscences of the Indian Mutiny*, ed. Basil Stewart (London: George Routledge and Sons, 1911).

۳- درباره‌ی خشنودی اهالی قوچان، بنگرید به: هانری موزر، سفرنامه ترکستان و ایران (گذری در آسیای مرکزی)، ترجمه‌ی علی مترجم، به کوشش محمد گلبن (تهران: سحر، ۱۳۵۶)، صص ۱۹۲ - ۱۹۱؛ درباره‌ی بهبود کشاورزی خراسان و افزایش درآمد مالیاتی دولت از آن، همان‌جا، صص ۲۲۰ - ۲۱۹. علاوه بر این منع برده‌فروشی و تعطیل بازارهای برده‌فروشی در خیوه و بخارا موجب محبوبیت دولت روسیه در این نواحی شده بود. بنگرید به ص ۴۰۳ از:

Charles Stewart, *Through Persia in Disguise*.

فارس) در سال ۱۸۸۵ رقم سوم، پس از آذربایجان و فارس، شد.^۱ ساختن راه آهن سراسری ماورای خزر، که در سال ۱۸۸۱ عشق آباد را به میخائیلوسک و قزل سو، در سواحل شرقی دریای خزر متصل کرد و پس از تسخیر مرو در سال ۱۸۸۴ تا این شهر ادامه یافت و بعد به سمرقند متصل شد، راه های تجاری خراسان را به تجارت روسیه پیوند داد. کنسول انگلیس در مشهد در گزارش خود درباره ی تجارت خراسان در سال ۹۰-۱۸۸۹ پس از جلب توجه دولت خویش به افزایش حجم تجارت بین خراسان و روسیه در مقایسه با تجارت بین خراسان و مستعمرات انگلیس، چنین ابراز نگرانی کرد: «واضح است که با ادامه راه آهن ماورای خزر به عشق آباد که در ۱۵۰ میلی مشهد واقع است و ارتباط این دو شهر از راه جاده های شوسه ی بهتر که اکنون در دست ساختمان است، کالاهای انگلیسی ... امکان رقابت با کالاهای روسی نخواهند یافت.»^۲

علی رغم این دوره از بهبود نسبی وضع امنیت و کشاورزی و تجارت خراسان، در سال های نخست قرن بیستم افزایش ظالمانه ی مالیات حکومتی موجب سختی و نارضایی اهالی این ایالت شده بود. حکومت این ایالت از سال ۱۹۰۴ با حاج غلامرضا خان آصف الدوله بود.

حاج غلامرضا خان، پسر حاج حسین خان شهاب الملک چاпарچی امیرتوپخانه بود که در سال ۱۲۹۱ هـ. ق (۱۸۷۴) لقب پدرش، شهاب الملک، به او داده شد و پس از فوت پدر (۲۳ محرم ۱۲۹۲/۲۷ فوریه ۱۸۷۵) به حکومت کرمانشاه منصوب شد.^۳ شهاب الملک در سال ۱۲۹۵ / ۱۸۷۸ حاکم کرمان شد.

۱- بنگرید به: محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار (در احوال رجال دوره و دربارناصری)، ویراستار ایرج افشار (تهران: اساطیر، ۱۳۶۳)، ج ۱، ص ۳۲۵ و:
Charles Issawi, ed., *The Economic History of Iran: 1800 - 1914* (Chicago: The University of Chicago Press, 1971), p. 29.

2- Consul - General Maclean, "Report on the Trade of Khorassan for the Year 1889 - 90." pp. 122 - 124, in Issawi, *The Economic History*. Quote from p. 124.

۳- درباره ی آصف الدوله ها، بنگرید به سلسله مقالات حسین سعادت نوری تحت عنوان